

خطی از سفر نامہ ساعی شروانی (از ایران بہ ہند) تحریر و ترجمہ شدہ است و مطلب را بہ خروج ساعی از قندھار و وصول او بہ مرز ہند با بیان می دہد۔

۳۔۔ بحر طویل مانند ترجیع بند و ترکیب بند از صورت ہای شعری تازہ ای است کہ شاعران فارسی گو از صدہ نہم ہجری بدین طرف در اسلوب و بیان خود از مراعات وزن و قافیہ بہ کار بردہ اند و نباید آن را با وزن مخصوص بحر طویل از اوزان معروف عروضی کہ بیشتر شامل شعر عربی می شود اشتباہ کرد۔ پنجاہ سال است کہ ہموارہ در جستجوی سابقہ پیدایش این گونه شعر نو ظہور دو ادبیات زبان فارسی بودہ ام و تاکنون نمونہ پیش از صدہ نہم ہجری آن را نیافتہ ام۔ (ص ۵۸، یاد داشت ۱)

محیط طباطبائی اپنی یاد داشت میں صراحت کرتے ہیں کہ بحر طویل کا کوئی نمونہ انہیں نہم صدی ہجری سے قبل کا نہیں مل سکا۔ یہاں اس امر کی نشان دہی ضروری ہے کہ بیاض مقیم میں صفحہ ۶۷۸ کے حاشیے پر عبدالواسع جبلی کی ایک بحر طویل ملتی ہے، جو صفی الدین حسن کی مدح میں ہے۔ جبلی چھٹی صدی ہجری کا شاعر ہے۔ قارئین کی دلچسپی کے لیے یہ بحر طویل بیاض مقیم سے اخذ کر کے پیش کی جاتی ہے۔

عبدالواسع جبلی کی بحر طویل:

یا صاحب الشی الخیر زان سروقد سیم بر کز عشق در کشتہم ثمر
تشنہ لب و خستہ جگر بر کندہ جاں افکنده سر با کام خشک
و چشم تر کردہ ز غم زیر و زبر دنیا و دین و جان و تن
آمد بچشم ہر نفس عالم ز عشقش چون قفس نی او مرا فریاد رس

شبها خیال او ست بس تا چند باشم چون جرس با او خروشان
 از هوس هرگز مباد احوال کس در عشق چون احوال من
 تا من بر (او) مفتون شدم بے محتسبی ذوالنون شدم و ز دست
 خود بیرون شدم سرگشته چون معنوی شدم گرد جهان بیخویشتن
 دارم ز بس نیرنگ او دل چون دمان تنگ او آه از دل چون
 سنگ او باز بچشم جنگ او تا کی بزیار خنگ او زاری کنم
 در چنگ او و ز عارض گل رنگ او چون گل دریده پیرهن
 در وصل و هجرش عیش و غم در جان و چشم نیست نم و ز
 لعل جرعه نوش هم و ز روی و زلفش چین و خم هرگز ندیدی
 در عجب بے نیز خواهی دیدنم چون او بچالاکي صنم چون
 من بغم ناکی سخن بے یاد او دم نشمرم جز راه مهرش نسپر
 بی او هم را ننگرم من عاشق آن دلبرم از بسکه رنج و غم برم
 چاک است جامه در برم خاکست دائم بر سرم پیش صفی الدین
 حسن آن معتبر عالی محل جایش چو شمس اندر محل در عالم
 چون [لقمان] مثل در جود حاتم را بدل در مهر او پیدا امل
 در قهر او پنهان اجل گردون ز جاهش مبتدل در باز جودش
 مستجن درج کرم را گوهری برج هم را اختری تاج سران
 را کشوری صدر جهان را مشتری چرخ سخا را مشتری وقف
 است بر تو مهتری از کردگار ذو المنن خورشید رای و رسد
 خوانده به هر کس معتمد احسان او افزون ز حد اقبال او سر
 احد خلقتش مکارم را مدد طبعش فضایل را رصد بحر از نوالش
 . . . چرخ از جلالش در حزن از رای دانش پرورش و ز
 طبع رامش گسترش آید بجان خدمت گرش گردون بطاعت
 چاکرش گیتی به رغبت کهترش فرزندگان فرمان برش دایم

بخدمت بردارش پیر و جوان و مرد و زن کرد ست سیم و زر
 نہان از بہر جودت آسمان در کام اوقاتِ جہاں دولت کمر
 همچو کمان دایم بخدمت پیش تان گوید مدیحت یک زبان
 چون تیر بکشاید دھن تا خاک را باشد سکون زیر سپر آبگون
 اقبال بادت رهنمون قدری تو ہر ساعت فزون جاہ تو ز اندازہ
 برون بخت حسودت سر نگون با او نحوست ہم قرون با تو
 سعادت ہم قرین -

(نوٹ :- صفی الدین حسن کے حالات معلوم نہیں ہو سکے -)

۴۔ دستاویزات جانچنے والا ایک اور آلہ :

تحقیق شمارہ اول میں مشکوک ادبی دستاویزات کی چھان بین
 کے ایک سائنسی طریقے کو متعارف کرانے کے لیے، کوئینس یونیورسٹی،
 کنگسٹن، کناڈا کے پروفیسر نارمن ایچ میکزی کے مقالے کا اردو
 ترجمہ پیش کیا گیا تھا۔ اس میں بوڈلین لائبریری کی ”انفرائیڈ مشین“
 اور ہس نوشت جنوری ۱۹۸۷ء میں برٹش میوزیم لندن کے شعبہ مخطوطات
 کی بہتر مشین ”وڈیو اسپیکٹرل کمپیوٹر“ کو متعارف کرایا گیا تھا،
 اور ادبی تحقیق میں ان کے استعمالات کی وضاحت کی گئی تھی۔

اب ماہنامہ ”معلومات جرمنی“ اسلام آباد بابت جولائی ۱۹۸۹ء
 میں اطلاع دی گئی ہے کہ والدمن نامی ایک جرمن فرم نے
 دستاویزات کی باریک بینی سے جانچ پڑتال کے لیے ایک انتہائی
 مفید آلہ ایجاد کیا ہے، جسے ”ڈوکوٹیسٹ“ کا نام دیا گیا ہے۔
 وفاقی جمہوریہ جرمنی کے بیرون ملک سفارت خانے کچھ عرصے سے